

A halottakra vonatkozó betegjogi szabályozás és ennek problémái a magyar jogban

Kereszty Éva Margit dr.

Szegedi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Szent-Györgyi Albert Klinikai Központ,
Igazságügyi Orvostani Intézet, Szeged

A magyar jogban a halottakon végezhető, de nem temetési beavatkozásokról csak az egészségügyi jog szól, így egyéb tudományos célú vizsgálatok sem lennének elvileg lehetségesek. Ebben kizárólag a nemzetközi múzeumi etikai kódex érvényesül. Sok kultúra ezt halottgyaláznak tekinti. A halottgyalázás kriminális formáin túl az orvosi eljárás (kutatás és gyakorlás) is alkalmas lehet arra, hogy a holttest méltóságának sérelmét jelentse. Ennek ellensúlyozása, hogy a post mortem beavatkozásokhoz az érintett vagy hozzátartozói beleegyezése szükséges. A dolgozat a magyar szabályozást mutatja be, amelyben a halottat betegnek tekintjük, a holttest vonatkozásában a betegjogok speciális érvényesülése történik. A jog a boncolást illetően számos jogot ad a hozzátartozónak, és az anatómiai oktatást is szabályozza. A szervnyerés során az opting-out elvét érvényesíti, tiltakozást csak a betegtől fogad el. Szigorúan védi az elhunyt egészségügyi adatait, de nem korlátozza a hozzátartozók érdekérvényesítését. A képzés és továbbképzés csekély figyelmet fordít ezekre a kérdésekre, a szabályozás pedig nem felel meg a jelenkor elvárásainak és lehetőségeinek, ezért célszerű lenne újragondolni a probléma teljes spektrumát. *Orv. Hetil.*, 2012, 153, 330–338.

Kulcsszavak: halottak betegjogai, halottgyalázás, döntéshozatal halotton végezhető beavatkozásról, halottakra vonatkozó jogszabályok, halál utáni adatvédelem

Cadaver related patients' rights and their issues in the Hungarian law

In the Hungarian law, non-burial interventions on cadavers are regulated only by the health law and, therefore, other scientific examinations are theoretically not allowed. Only the international ethical code of museums is used in certain cases. Numerous cultures consider this practice as the mutilation of the cadaver. Beyond this and the criminal forms of mutilation, the medical interventions (trial and training) are also appropriate to hurt the dignity of the dead. As a counterweight, the consent of the patient or his/her relatives is needed for post-mortem interventions. This study presents the Hungarian legislation in which the deceased is a 'patient', and the special enforcement of patients' rights takes place in relation to the body. The relatives have many rights concerning autopsy, and the anatomy institutes are also regulated. The presumption of opting-out is used for organ harvesting; objection is accepted only from the patient. Medical data of the deceased are strictly protected, but there are no obstacles to the interests of the relatives. The graduate and postgraduate education pays only small attention to these issues, and the legislation is not in line with the present expectations and possibilities, so that it would be advisable to reconsider the full spectrum of the problem. *Orv. Hetil.*, 2012, 153, 330–338.

Keywords: patient's rights of the cadaver, mutilation of the body, decisions about the interventions on the cadaver, legislation relating the dead ones, postmortem data protection

(Beérkezett: 2012. január 4.; elfogadva: 2012. január 26.)

Rövidítések

Eü. tv.= Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény;
N. N.= ismeretlen személyazonosságú egyén

„Az elhunytak testével a föltámadásba vetett hitben és reményben tisztelettel és szeretettel kell bánni” [1].

A katekizmus idézett pontja jól kifejezi azt a kötelezettséget, amelyet a túlélőknek kell tanúsítani a tetemmel szemben. Ahogy a kegyeleti jog az emberi méltósághoz, a jó hírnévhez való jogból vezethető le, úgy a holttest méltóságának és fizikai integritásának sérelme is az élő ember sérelméhez hasonló megítélést kap a közgondolkodásban.

A magyar jogban a halott vagy a temetkezési szolgáltatás, vagy az egészségügyi beavatkozás tárgya. A halott testét érintő legfontosabb kötelezettség az adott közösség szabályai szerinti „végső nyugalomba” helyezés, amely magában foglalja a holttest felkészítését a temetésre (vagy annak megfelelő más ceremóniára), magát a temetést és a temetkezési hely fenntartását, gondozását. Mindezeket kíséri a hozzátartozók, tisztelők, ismerősök gyászja, majd a halott emlékének őrzése.

Az egészségügyi beavatkozások, a holttesten végzett eljárások alkalmasak lehetnek arra, hogy sértsék ezen kegyeleti jogokat, illetve egyes vallási előírások szigorú rendet írnak elő a holttest kezelésére, amelytől az eltérés szokvány orvosi vagy kutatási indokkal sem lehetséges.

A következőkben először a holttest sérelmének általános kérdéseit foglalom össze, majd bemutatom, hogy a mindennapi orvoslás hogyan kapcsolódik ehhez, és összefoglalom a hatályos egészségügyi szabályozásban a „halottak jogérvényesítésére” vonatkozó előírásokat.

A holttest meggyalázása

A köznyelv a holttesttel való mindenféle megalázó bánásmód összefoglalásaként használja a halottgyalázás kifejezést, ideértve a fizikai sérelmeket és a becsületsértő, rágalmozó, kegyeletsértő cselekményeket is. A magyar jog – a köznyelvtől eltérően – nem ismeri a „halottgyalázás” vagy „hullagyalázás” kifejezést. Az emberi méltóság és a kegyeleti jog védelme az az eszköz, amely elsődlegesen szolgálja a halottgyalázással szembeni védelmet. Ez ernyőként borul a halállal és a holttesttel kapcsolatos sérelmekre, egyaránt védi a halott emléket és a spirituális értékeket, magát a holttestet és a tiszteletéhez kapcsolódó tárgyi, környezeti elemeket.

A halottgyalázás irányulhat magára a holttestre, de megnyilvánulhat abban, hogy a holttestet a temetés, a végső nyugalomba helyezés során vagy sírjának bolygatásával éri a sérelem.

A halott emberi mivoltában történő megalázása megnyilvánulhat a holttest halált követő fizikai sérelmében. A holttest integritásának megőrzése az alapja a halottak méltóságának. Az integritás része az, hogy csonkolni, erőszakos fizikai behatást alkalmazni a holttesten nem

szabad, sőt a halottmosdatással és -öltöztetéssel (ennek felel meg a balzsamozás is) lehetőleg egy békésen alvó, élő emberre emlékeztető testet kell a temetési szertartásra előkészíteni.

Ezért tekintették sokáig a boncolást a holttest mutilációjának, manapság is ezért nagy az ellenérzés a szervek eltávolítását illetően. A boncolás a történelem több századán át főleg nyomorban tengődő, méltóságukat elvesztett emberek és a bűnözők holttestét érintette. A holttest hatóság általi kiadása boncolásra legális lehetőség volt a boncoló orvosok számára a halottak vizsgálatához, de szimbóluma volt a közösségből kiszorult emberek sorsának. Ezenfelül a holttestek „ellopása” biztosította a megfelelő számú vizsgálati mintát. A holttest jogosulatlan megszerzése, illetve az illegális szervkereskedelem manapság is előfordul.

A holttest fizikai integritását sértő további aktív cselekmények a következő csoportokba sorolhatók:

- A holttesten okozott szándékos csonkítás.
- A holttest, mint tárgy, mint bizonyíték megsemmisítése, eltüntetése (például feldarabolás, „ember nem járta” területen való elásás stb.).
- Nekrofil (szexuális) cselekmények.

Sajátos jelenség a halál bejelentésének elmulasztása, vagy a holttest elrejtése, amely történhet megélhetési, haszonszerzési okból is. Ritka, hogy fizikailag is rejtegesse valaki a holttestet, de a halál bejelentésének (és anyakönyvezésének) elmulasztásával még egy-két havi nyugdíj vagy egyéb juttatás esetleg biztosítható. Az egyes extrém eseteket bemutató híradások mellett ilyen csalás tömeges előfordulására derült fény 2011 nyarán Görögországban, ahol ezzel magyarázzák, hogy a világon legnagyobb arányú a 100 év feletti (virtuális, nyilvántartási) száma [2].

Fizikai és spirituális büntetés, amikor a temetés elmulasztása, eltitkolása, illetve a szokványos temetkezési helyről történő kirekesztés jelenti az emberi méltóság sérelmét. A halott kitaszítása a közösségből az öngyilkosok tipikus halálon túli büntetése. A megszentelt föld helyett a temető árkába temetés, az öngyilkos holttestének karóval átszúrása a halottat mintegy élőként kezelő büntetés.

A holttestek és a sírok, illetve temetkezési helyek védelme általában összekapcsolható. A temetők felszámolása, a kihantolás, a holttestek utólagos bolygatása is csak a feltétlenül indokolt esetekben engedhető meg, amikor nincs más eszköz a holttestből nyerhető információ megszerzésére (vagy egyéb cél megvalósítására). E területen a múzeumok, történész tudósok, magángyűjtők érdekei ütköznek a kegyeleti értékekkel, de néha az orvosi kutatások is érintettek. Az észak-amerikai indián temetők védelme [3], az ausztrál őslakosok igénye a múzeumi tárgyként bemutatott emberi maradványokat illetően [4], vagy az egyiptomi múltkincsek (köztük múmiák és egyéb humán maradványok) védelméről és visszaszolgáltatásáról szóló törvény [5] térben és időben is kiterjesztik a halottakat megillető tisztelet és a testek haszná-

latát érintő korlátozásokat. A Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (ICOM) etikai kódexe az emberi maradványokat „kulturálisan érzékeny anyag”-nak tekinti, a múzeumi kezelés során a megfelelő, a származási helyre és közösségre jellemző tisztelettel való gondozást írja elő [6]. Ennek során a kutatásokat is csak az emberi maradvány származása szerinti közösségi, etikai, vallási előírások figyelembevételével lehet végezni. Hazánkban e tárgyban a váci múmialelet vizsgálata és bemutatása [7] váltott ki vitát.

A magyar jogban nincs szabályozás a múzeumi, régészeti halottkezelést illetően, csak a múzeumi etikai kódex szabályai használhatók. Ugyanakkor az anatómiától a képalkotó diagnosztikáig, mikrobiológiáig, genetikáig számos orvostudományi terület bekapcsolódott a paleo-medicinális vizsgálatokba. Több kutatóval egyetértve [8] úgy vélem, hogy e terület önálló jogi és etikai szabályozást igényelne.

A beteg halála, a halott beteg

A halál nem egy pillanatos esemény, hanem egy folyamat. Az esetek egy részében az orvos számára egyértelműen felismerhető a haldoklás, mint kóreltani folyamat. A beteg ekkor lehet rendkívül elesett állapotban, jelentkezhetnek nála a haldoklást jellemző pszichés reakciók. Ezek önmagukban nem alapozzák meg azt, hogy cselekvőképtelennek tekintsük a beteget, a haldokló tehát önmaga is gyakorolhatja betegjogait, igényelhet kezelést vagy annak elmaradását, kérheti a fájdalomcsillapítás igénye szerinti beállítását, kérhet vallása szerinti lelki támogatást és igényelheti hozzátartozói folyamatos jelenlétét. Az egészségügyi törvény (Eü. tv.) hatályos rendelkezései szerint minden súlyos állapotú betegnek joga van arra, hogy az általa megjelölt személy folyamatosan mellette tartózkodjon (11. § (3) bekezdés) [9]. A fentiekből következik, hogy a halál bekövetkeztekor mód van arra, hogy az egészségügyi intézményben is jelen legyen a beteg számára megnyugvást jelentő személy, a halál humanizálása megtörténhet.

A halál bekövetkeztekor azonban a korábban kezelt személy továbbra is a betegekkel megegyező helyzetben van az egészségügyi ellátórendszer számára. A magyar Eü. tv.-ben a beteg fogalma az Egészségügyi Világszervezet ajánlásán alapul, e szerint beteg az, aki egészségügyi szolgáltatást vesz igénybe (3. § a) pont) [9]. Ugyanakkor az egészségügyi szolgáltatás definíciója külön kitér a halottakkal kapcsolatos tevékenységre: „a halottvizsgálattal, a halottakkal kapcsolatos orvosi eljárásokkal, – ideértve az ehhez kapcsolódó – a halottak szállításával összefüggő külön jogszabály szerinti tevékenységeket is”. A halállal tehát elvész a beteg minőség, de az orvosoknak továbbra is az egészségügyi ágazat szabályai szerint kell eljárniuk.

A halottakat érintően a kegyeleti jog értelmezése alapján járhatunk el, amely szoros kapcsolatban van az emberi méltósághoz való joggal, amely egyebekben igen

hangsúlyos betegjog is. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa többször is kifejtette az emberi méltóság és a kegyeleti jog szoros összefüggését [10]. A betegjogok és a kegyeleti jog érvényesülése érdekében az Eü. tv. a következő megoldásokat alkalmazza:

- A beteg életében tett, halála esetére szóló rendelkezése (újraélesztés visszautasítása, a boncolásról történő rendelkezés, transzplantációs rendelkezés, anatómiai felajánlás).
- A hozzátartozókra ruházott nyilatkozattételi, rendelkezési jog (boncolás, anatómiai felajánlás), ami kizárólag a beteg döntése hiányában feleledő jog, de nem helyettes nyilatkozói, hanem saját jogon (a kegyeleti jog gyakorlásának keretében) történő joggyakorlásra ad módot.
- Rendelkezés hiányában törvényi vélelmek, illetve jogosultságok (transzplantáció, anatómiai felajánlás).

A beteg életében tett rendelkezését egy általános szabály rendezi az Eü. tv.-ben (19. §), amely szerint a betegnek joga van arra, hogy halála esetére rendelkezzen a holttestét érintő beavatkozásokról [9]. Ez a nyilatkozat lényegében a tiltó rendelkezések meghozatalát jelenti egy kivétellel. Az anatómiai intézeteknek történő felajánlás pozitív rendelkezésként is meghozható.

A döntés csak az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggő döntésekre terjedhet ki, a rendkívüli halál miatt induló államigazgatási vagy büntetőeljárás keretében a boncolás mellőzésére irányuló kérelem nem értelmezhető, csak ha a hatóság már a halottszemlén megnyugtatóan megállapítja, hogy nincs indok a rendkívüli halál miatti eljárás lebonyolítására. A boncolás mellőzésére vonatkozó kérelem (amely az ellátás visszautasításának egy speciális formájaként is felfogható) kizárólag a kórboncolásra vonatkozhat. A mellőzés kérése egyben azt is jelenti, hogy semmilyen más beavatkozás sem végezhető a holttesten, hiszen minden más beavatkozás vagy a kórboncolás során, annak keretében történik, vagy – a transzplantációs szerv- és szöveteltávolítás esetében – a beavatkozás miatt lenne kötelező a kórboncolás elvégzése.

A magyar gyakorlatban ritka, hogy a betegek haláleset-re vonatkozó nyilatkozatot tennének, az általános beteg-tájékoztatások erről nem adnak felvilágosítást. Az orvosok ezekről a „morbid témákról” általában nem beszélnek a beteggel, inkább arra törekszenek, hogy a hazai szabályozásban általános vélelmezett beleegyezés alapján járassanak el. Ennek lényege, hogy azt feltételezzük, hogy a beteg – ha megkérdeznénk – hozzájárulna a tervezett beavatkozáshoz. Ha nem így van, akkor életében tehet tiltakozó nyilatkozatot, amely a meghatározott helyzetre általános jelleggel vonatkozik. Ez a szabály nyilvánvalóan orvosbarát megoldás, amely alig korlátozó, szinte szabad utat engedne a holttesteken végzett bármely orvosi beavatkozásnak, ha e tekintetben nem lenne akadályozó tényező a hozzátartozók néhány jogosítványa. A betegjogok érvényesülésekor általában a beteg és az ellátó kapcsolatáról beszélhetünk, ebbe a hozzátartozó, mint jogi értelemben vett „harmadik személy” kapcsolódik be.

A harmadik személyek jogai a holttesttel kapcsolatban

A harmadik személyek szerepe két fő csoportba sorolható:

- a boncolás elleni tiltakozás (ami a törvényi feltételek megléte esetén a boncolás mellőzésére irányuló kérelem) vagy
- a beleegyező nyilatkozati rendszer, amely a beleegyező nyilatkozat helyettes döntéshozó (szülő, gondnok) általi meghozatalához hasonlít.

A nyilatkozattételben sorrendiség érvényesül a jogosultak között, s ebben első helyeken a közeli hozzátartozók szerepelnek. Ez más országokban is így van, egyes helyeken a „rangidős legközelebbi hozzátartozó” (senior next-of-kin) jogosult a beleegyező nyilatkozat megtételére, ezzel feloldják a testvérek, szülők véleménye közötti esetleges ellentéteket [11]. A magyar jog az ellentétes vélemények közül a törvényi főszabály szerintit tekinti „erősebbnek”. A hozzátartozó nyilatkozata csak akkor érvényesül, ha a beteg nem tett jogszerű és érvényes nyilatkozatot, ezt ugyanis nem változtathatja meg a hozzátartozó.

A hozzátartozók és az örökösök legerősebb joga, hogy az ellátással kapcsolatos panasszal élhetnek bármely kivizsgálásra jogosult hatóságnál. Ennek érdekében (de panasz nélkül is) hozzáférhetnek az elhunyt halálával kapcsolatos minden egészségügyi adatához, így boncolási jegyzőkönyvéhez is. Egyéb egészségügyi adatok tekintetében csak azokat kaphatják meg a halotról, amelyek az ő egészségi állapotukra is vonatkoznak (például örökletes betegségek), és más módon nem ismerhetők meg [9, 12]. Joga van a hozzátartozónak ahhoz is, hogy rendkívüli haláleseti eljárást kezdeményezzen (nem csak az ellátással kapcsolatos panasz miatt), ezen eljárásokban a hozzátartozó a rendőrség közigazgatási eljárásában ügyfélnek minősül.

A hatóságok, amelyek a halálesetet, annak körülményeit, az ellátás egyes részleteit vizsgálják, természetesen hozzáférése van az egészségügyi dokumentációhoz, így a boncjegyzőkönyvhöz is, amit egyebekben az Eü. tv. végrehajtási rendelete (8. § (6) bekezdés) szerint a kezelőorvosnak is meg kell küldeni [13]. Rendkívüli haláleset esetében a rendőrség az ügy lezárását követően engedélyezi, hogy a jegyzőkönyv egészségügyi dokumentáció módjára legyen kiadható. A gyakorlatban az életbiztosítási szerződésekben nyilatkoznak a betegek, hogy a biztosító megkaphat minden adatot, így a boncjegyzőkönyvet is, amelyet az ügyintézők a biztosítók be is kérnek.

A hozzátartozók számára az egészségügyi intézményekben létesített kegyeleti szoba a búcsúztatás megkezdését jelentheti a többi beteg és a betegellátás zavarása nélkül. Ugyanakkor ez elsősorban a hozzátartozók jogait érinti, nem a holttest méltóságának őrzését. A magyar jog a kegyeleti szoba intézményét nem jogérvényesítő jelleggel, hanem technikai minimumként,

álláspontom szerint félreérthető céllal, pontatlanul szabályozta [14].

A beteg, hozzátartozói, az orvos és más szereplők halottal és halálessel kapcsolatos döntéshozatali kompetenciáit összefoglalóan tartalmazza az *I. táblázat*, amelynek egyes részkérdéseire a későbbiekben térünk ki.

A halottat érintő betegjogi kérdések

A holttesten végezhető beavatkozások a magyar jogban kizárólag az Eü. tv.-ben kerülnek szabályozásra, így csak egészségügyi okú és célú beavatkozás végezhető. A szabályozás elégtelensége önmagában kizárná a korábban bemutatott történettudományi tevékenységet, a Budapesti Múmia Projektet [15] vagy a Petőfi-kutatás [16] fizikális részeit. Az Eü. tv. hat fő típusát ismeri a holttesten végzett beavatkozásnak:

- Hagyományos kórbonctani vizsgálat.
- Anatómiai oktatási célú boncolás, konzerválás, preparálás.
- Hatósági eljárás keretében végzett vizsgálatok és boncolás, személyazonosítás.
- A holttestből történő szerv- és szöveteltávolítás.
- Holttesten végzett kutatási célú beavatkozás.
- A holttesten (mint „kvázi betegen”) végzett beavatkozás.

Speciális és atípusos esetként kell kezelnünk a halál utáni asszisztált humán reprodukciós eljárást. A beteg életében letétbe helyezett embriók és reprodukcióra szánt sejtek a halál után nem használhatók fel csak akkor, ha már megkezdett reprodukciós eljárás folytatására használják és nem zárta ki a beteg az eljárás halála utáni folytatását (Eü. tv. 167. § (2) bekezdés). Ebben tehát az elhunyt beteg és a reprodukcióban részt vevő társa rendelkezése az irányadó, és a halál után is csak részleges rendelkezési joga van a túlélő társnak. Természetesen egyéb személyek semmilyen rendelkezési joggal nem rendelkeznek az ivarsejtek vagy az embriók felett. Ugyanígy nincs legális mód a halottból történő reprodukciós célú sejtnyerésre sem.

A boncolás

A magyar jog a boncolást kötelezővé teszi, de ez kérésre mellőzhető, és – az orvosi véleménnyel szemben – mód van a boncolás kifejezett kezdeményezésére is. Ekkor a kezelőorvos javaslatától függetlenül és a többi hozzátartozó esetleges mellőzési kérelme ellenére is kötelező a boncolás [17].

Etikai szempontból egységesnek mondható az a nézet, hogy a hozzátartozók halottra vonatkozó kívánságát tiszteletben kell tartani még akkor is, ha a jog általános szabályai megengedik az ellenükben történő döntést. Az egyes tiltakozások ugyanis a család közösségi (vallási, kulturális) státusát is meghatározza, és ezen emberi méltósághoz való jogosultságokat nem lehet felülírni más csoportok által képviselt általános szabályokkal. Annak

1. táblázat | A halottat érintő kérelmek, jogosultságok és döntéshozatal a magyar szabályozás szerint

Beteg Cselekvőképzetlenség és halál esetére előre tett nyilatkozatok (a hozzátartozó eltérő rendelkezést érvényesen nem tehet)	Boncolás kérése Boncolás mellőzésének kérése Felajánkozás szerv/szövet transzplantációra Tiltakozás transzplantációs célú szerv/szövet eltávolítás ellen Anatómiai vagy tudományos célú testfelajánlás Temetésre vonatkozó rendelkezések
Hozzátartozó (temettető) Szóban vagy írásban tett nyilatkozat, amely az egészségügyi dokumentációban elhelyezendő, s amelyet a nyilatkozattevő aláírásával hitelesít	Boncolás kérése Boncolás mellőzésének kérése Rendkívüli haláleseti eljárás kezdeményezése Anatómiai vagy tudományos célú testfelajánlás Temetésre vonatkozó rendelkezések A halállal kapcsolatos egészségügyi adatokra való jogosultság (ideértve a boncjegyzőkönyvet) Ellátással kapcsolatos panasztétel Véleménynyilvánítás transzplantációs donáció ügyében (nem köti az orvost)
Orvos (ha más jogosult nem nyilatkozott) Minden döntést és javaslatot fel kell tüntetni az egészségügyi dokumentációban	Véleménynyilvánítás és javaslattétel a boncolással kapcsolatban Szerv/szövet donációra történő kiválasztás Anatómiai felajánlás Rendkívüli haláleseti eljárás kezdeményezése (a halált megállapító orvos autonóm döntése)
Hatóságok (egészségügyi hatóság, rendőrség, ügyészség, bíróság)	Rendkívüli haláleseti eljárás megindítása, ennek keretében boncolás elrendelése, valamint egyéb vizsgálatok elrendelése Rendkívüli haláleseti eljárásban minden egészségügyi adat és dokumentáció megismerése Rendkívüli haláleseti eljárásban temetés engedélyezése, hamvasztás megtiltása Hatósági ellenőrzés során az egészségügyi adatok megismerése (Az egészségügyi adatkezelési törvény előírásai szerinti írásos megkeresés alapján) [12]
Biztosítótársaság	Életbiztosítási szerződés szerint az egészségügyi dokumentáció és boncolási jegyzőkönyv megismerése

ellenére, hogy a holttest integritásához fűződő érdek hagyományosan nagyon erős, és természetes ellenállás tapasztalható a tetemek bolygatásával szemben, a boncolás az orvostudomány egyik legáltalánosabban alkalmazott és legrégebbi eljárása, amely a halálok tisztázásán túl számos egyéb funkciót is betölt. A cél tehát az lehet, hogy ennek fontosságát beláttassák az orvosok az érintett hozzátartozókkal, hogy azok elfogadják ennek szükségességét.

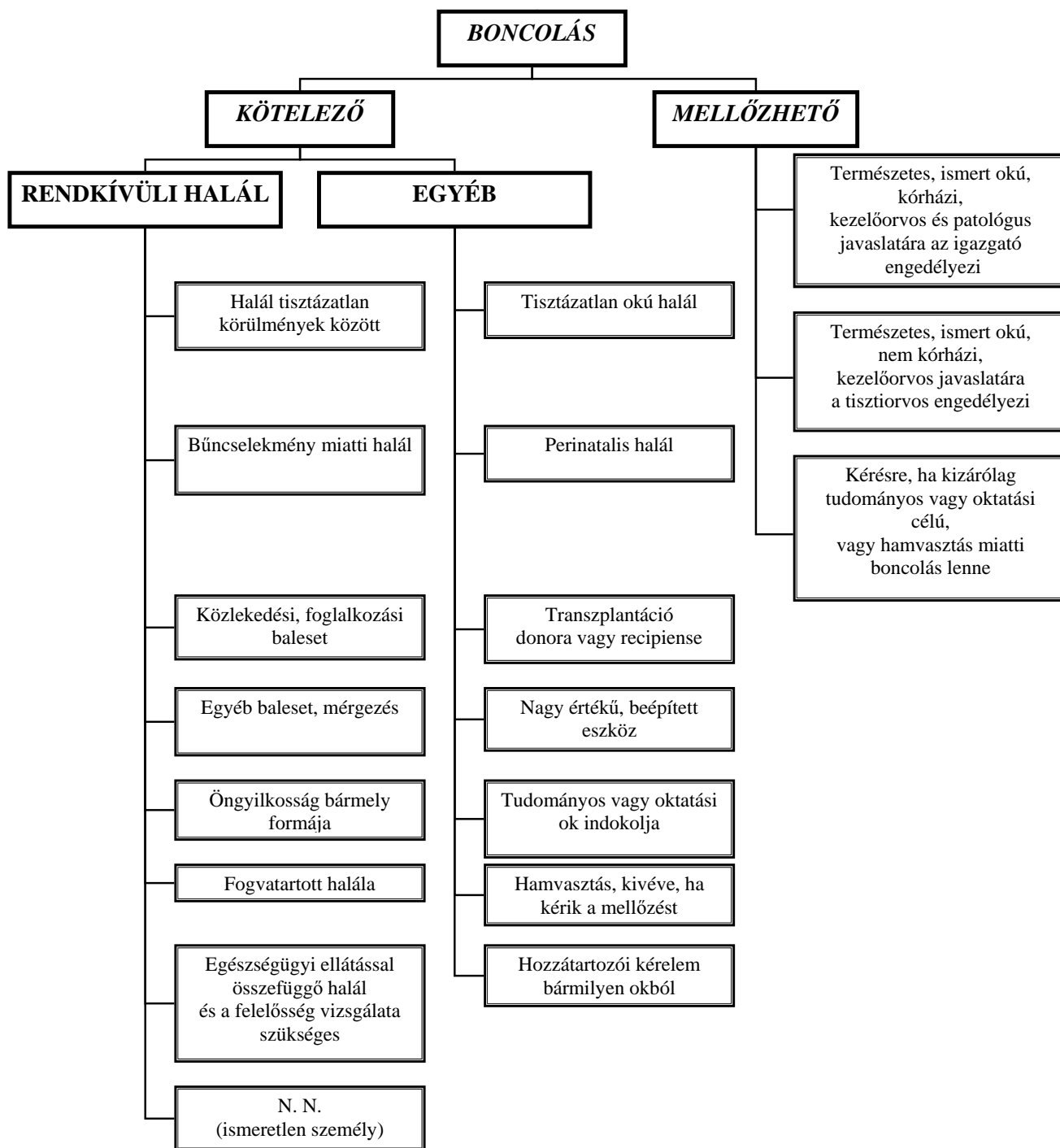
A hozzátartozó joga nem tulajdonjogként jelenik meg. A hagyományos angolszász jog szerint az emberi holttest felett nincs tulajdonjog, és a „holttesttel való méltó elbánást és annak eltemetését” tartja a hozzátartozókat megillető jognak, ennek keretében jogosult a holttestet olyan állapotban megkapni, ahogy az halálakor volt, illetve maradt. A törvényben foglalt rendkívüli esetek – a törvényszéki halottkém hatáskörébe tartozó esetek kivételként kerültek szabályozásra [18]. A boncolást, illetve a holttest bolygatását illetően más viszonyt kell kialakítani a szervátültetési céllal, mint életmentő, gyógyító beavatkozás lehetőségével és az egyéb célokkal, amelyek fontos, de az egyes konkrét esetekben nem pótolhatatlan esetet jelentenek. Figyelemmel kell lenni mindazon történelmi tanulságokra, amelyek a boncolást, mint megalázó bánásmódot jelentették a történelem folyamán (kivégzett bűnözők nyilvános boncolása, szegényházban elhunytak boncolása, a náci anatómiai „kutatások” stb.) [16].

A keresztény egyház, a katolicizmus soha nem tiltotta a boncolást [16], a középkori orvostudomány szerves része és kötelező eleme volt ez [19], bár – a hozzátartozók döntése alapján – nyilvánvalóan csekély számú holttesten lehetett elvégezni. A római katolikus egyház mai álláspontját a tanításokat összefoglaló katekizmusban találjuk meg. A méltóság tiszteletén belül önálló fogalom a „tisztelet a halottak iránt”, amely három elemre bontja tanítását. Az elsőben a haldoklás és a halál folyamata, másodikban a temetés áll a középpontban. A harmadik pont szól a boncolás megengedhetőségéről:

„2301 A holttestek boncolása bírósági vizsgálat vagy tudományos kutatás céljaira erkölcsileg megengedett. A szervek ingyenes elajándékozása a halál után törvényes és érdemszerző lehet” [1].

A katolikus felfogás alapjaiban eltér a zsidó és iszlám felfogástól, amely ugyan nem abszolút értelemben tiltja a holttestek boncolását, de lényegében csak a külső erőszak miatti halálesetekben engedi meg azért, hogy a felelősség tisztázásával mások életét megmentse. Egyes iszlám nézetek azonban az arab orvoslás kiemelkedő színvonalát is a rendszeres boncolásnak tulajdonítják [20]. A másik élet mentése alapján engedik a cadaverdonációt is, ez nem esik a holttest meggyalázásának fogalmába.

A kötelező boncolási eseteket és a mellőzés körülményeit az 1. ábra összefoglalóan mutatja be [21], a részletekre e helyen nem térünk ki. A magyar jog szerint a

1. ábra | A boncolás kötelező és mellőzhető esetei

körboncolás – elvileg minden halálesetben – kötelező, a mellőzést a hozzátartozónak kell kérelmeznie.

Az anatómiai boncolás a holttest ingyenes feljánlási rendszerére épül azzal kiegészítve, hogy a tiltakozás hiánya és 30 napon belüli hozzátartozói beleegyezés szükséges. Tiltakozás hiányában és ha nincs temetésre kötelezett hozzátartozó, a test átadható az anatómiának.

A halál okának megállapítása ekkor is elsőbbséget élvez az oktatási felhasználással szemben. Az anatómiai halottak temetéséről az anatómiai intézetek kötelesek – a felhasználást követően – gondoskodni. Ennek időkorlátja nincsen. Minden más tekintetben a körboncolt érintő szabályok érvényesülnek, a patológiai szakfelügyelet kiterjed az anatómiai intézetekre is [9].

Szerv- és szövetátültetés cadaverdonor felhasználásával

A betegjogi garanciák közül ki kell emelnünk, hogy a cadaverdonáció két esete ismert. Az egyik, amikor „vértelen” szervek, szövetek eltávolítása történik, általában a patológiai osztály keretei között, a boncolás során vagy azt megelőzően (például szaruhártya, inak). A tiltakozás hiánya mellett ennek pontos jegyzőkönyvezése szükséges, de egyéb jogi feltétel nem érvényesül. Elengedhetetlennek tartom a hozzátartozók tájékoztatását és álláspontjuk figyelembevételét.

A mesterségesen életben tartott, de agyhalott személyek esetében a halál idő előtti kimondását akadályozza az a szabály, hogy az agyhalál kimondása háromtagú bizottság által történik és jogszabály határozza meg részletes rendjét és szabályait [22]. E tekintetben kizárólagosan orvosszakmai tartalmú szabályok érvényesülnek.

Míg a boncolás tekintetében a hozzátartozó széles körű jogosítványokkal rendelkezik, addig a szerv- és szövetdonáció az „opting-out” szisztémára, a feltételezett beleegyezésre épül. Csak a betegnek (törvényes képviselőjének, gondnokának) van joga tiltakozó nyilatkozatot tenni, de a hozzátartozó saját nevében nem rendelkezhet a beteg halála után. Ekkor kell érvényesíteni a már hivatkozott etikai megfontolást, hogy a jognyilatkozatba nem foglalt kívánságok is akceptálандóak. A tiltakozó nyilatkozatok nyilvántartását az Országos Kémiai Biztonsági Intézet vezeti és kezeli, ez a rendszer garantálja a tiltakozás érvényesítését, de a tiltakozásnak nincs kötött formája, bármikor megtehető az egészségügyi intézményben is, illetve teljes bizonyító erejű magánokiratban [9]. A boncolásnál már utaltunk arra, hogy a transzplantációs donációt pozitívan értékelik a vallási magyarázatok, ezzel nem sérül a holttest tisztelete.

A magyar jog szerint a transzplantáció donorát és recipiensét is kötelező boncolni, ha tehát a hozzátartozó a boncolás mellőzését kéri (és ennek egyéb akadályai nincsenek), akkor ez kizárja a holttest cadaverdonorként történő kezelését.

A donáció anonim, a donor és a recipiens hozzátartozói és a recipiens személyes védelme igényli, hogy a későbbiekben se kerüljön érzelmi nyomásgyakorlásra, zsarolásra, felelősség vizsgálatára sor az érintett családok között.

Oktatás, kutatás

Az Eü. tv. jól tükrözi azt a prioritást, hogy a halott vizsgálatok a diagnosztikai cél, a halál okának és módjának vizsgálata elsőbbséget élvez a kutatási célhoz képest, ugyanúgy, mint ahogy a beteg életében is előbbre való a gyógyítás, mint a kutatás.

„220. § (1) Kórbonctani vizsgálat vagy hatósági boncolás során szerv-, illetve szövet

a) a halál alapjául szolgáló betegség, a halál közvetlen okának, továbbá a halál körülményeinek megállapítása,
b) amennyiben ellene az elhunyt életében nem tiltakozott, oktatás és kutatás, egyéb gyógyító célú felhasználás, valamint átültetés ... érdekében távolítható el.

222. § (1) Orvostudományi egyetemi oktatási célból holttesten orvosi beavatkozást végrehajtani akkor szabad, ha az elhunyt ez ellen életében nem tiltakozott. Az elvégzett beavatkozás nem zavarhatja a halál okának megállapítását és a holttest kegyeleti szempontok figyelembevételével történő helyreállítását” [9].

A halottak orvostudományi oktatásba és a tudomány fejlesztésébe történő gyakorlati bevonása nem új keletű jelenség. A nyilvános boncolások is szolgáltak ilyen célt, de ezek elsődlegesen a laikusok felé demonstrálták az orvostudósok érdekes és titokzatos ismereteit. A holttest tudományos vizsgálata manapság nemcsak a gyakorló orvoslás fejlődését segíti, hanem a közigazgatás és büntető igazságszolgáltatás számára is szükséges bizonyítási ismereteket is gyarapítja.

A magyar jog nem szól azokról a kutatásokról, amelyek a holttest vizsgálatára irányulnak, de nem kötődnek a boncoláshoz. Szűk értelemben csak olyan vizsgálatokat enged meg a jog, amelyek a boncolás keretében történnek. Ennek keretét az Eü. tv. végrehajtási rendelete határozza meg:

„11. § (1) Kórbonctani vizsgálat során a holttesten oktatás, továbbképzés és külön jogszabály szerint engedélyezett tudományos kutatás céljából szabad beavatkozást végezni.

(2) A holttesten végzett orvostudományi kutatás esetében az emberen végzett orvostudományi kutatás (orvosbiológiai és klinikai kutatás) szabályait értelemszerűen kell alkalmazni. Nem végezhető a holttesten orvostudományi kutatás, amennyiben az elhunyt azt életében kizárta.

(3) A kórbonctani vizsgálaton oktatási célból – az intézményvezető engedélyével – orvos, orvostanhallgató, más egészségügyi szakképzésben vagy egyéb képzésben részesülő személy is jelen lehet, ha a vizsgálaton való részvétel a tananyag részét képezi” [13].

A (2) bekezdés ad bizonyos mozgásteret a holttest boncolástól független kutatására, a hullajelenségek vizsgálatára. Az orvostudományi kutatásokra vonatkozó jogszabály [23] azonban nem nevesíti a holttest tudományos vizsgálatát. Példálódzó felsorolásban adja meg az orvostudományi kutatások legfőbb típusait, ezek között szerepel „az élő emberből vagy halottból eltávolított sejtekkel, sejtalkotó résszel, szövettel, szervvel, testrésszel végzett kutatás”. A rendelet további szakaszaiban nem esik szó arról, hogy a holttesten végzett kísérletnek milyen feltételei vannak, az engedélyezés milyen speciális követelményhez kötött.

A holttesten végzett orvosi beavatkozás

A holttesten gyakorlási céllal, képzés vagy továbbképzés érdekében lehet beavatkozást végezni. Mivel a ma-

2. táblázat | Döntés a halotton végezhető beavatkozásokról a magyar jogszabályok keretei között

Beavatkozások	Döntéshozatal jogosultjai
Halálmegállapítás	Orvos, mentőtiszt: döntés
Szerv- és/vagy szöveteltávolítás	Beteg: tiltakozás Orvos: beteg tiltakozása hiányában dönt Hozzártartozó: véleménynyilvánítás
Orvosi beavatkozás gyakorlása, orvostudományi kutatás, halotton végzett kísérlet	Beteg: döntés Hozzártartozó: betegnyilatkozat hiányában döntés Orvos: kérelem (kutatás) vagy döntés (gyakorlás) Kutatásbizottságok: etikai engedélyezés Intézményvezető: kutatás engedélyezése
Boncolás (vagy a mellőzésről döntés)	Hatósági és igazságügyi boncolás Hatósági és igazságügyi boncolás elrendelése: rendőrség, ügyészség, bíróság Mellőzés: nem lehetséges
	Kórbonctani (klinikai boncolás) Kezelőorvos, halált megállapító orvos: kötelező boncolás Mellőzés: orvosi javaslat és egészségügyi hatósági engedély a kórházon kívüli, kezelőorvosi és patológiai javaslat, orvosigazgatói engedély a kórházi halálesetnél Beteg, hozzátartozó: mellőzési kérelem
	Anatómiai boncolás, felhasználás Beteg: felajánlás vagy tiltakozás Hozzártartozó: betegnyilatkozat hiányában szabad döntés Orvos: beteg és hozzátartozó nyilatkozatának hiányában döntés az anatómiának történő átadásról
Balzsamozás, konzerválás	Hozzártartozók: döntés (külföldre történő halottszállításnál közegészségügyi célú konzerválás kötelező – egészségügyi hatóság ellenőrzi)
Temetés (hagyományos temetés/hamvasztás)	Hozzártartozó, temettető: döntés Rendőrség, ügyészség: rendkívüli halálesetben temetés engedélyezése, esetenként hamvasztás megtiltása
Kihantolás (exhumálás)	Hozzártartozó, temettető és örökösei: kérelem Rendőrség, ügyészség (bíróság): döntés Egészségügyi hatóság: hozzájárulás

gyar jog nem ismeri az ilyen céllal történő testfelajánlást, ezért – praktikusán – csak olyan beavatkozás végezhető, amely a temetésre való előkészítést, a felravatolást nem akadályozza, ahogy azt korábban az Eü. tv. 222. § alapján bemutattuk. Erre vonatkozóan is tiltakozhat a beteg még életében. Elvileg akár közvetlenül a halál megállapítása után is lehetne ilyen beavatkozásokat végezni, de ténylegesen a patológiai osztályokon szoktak ezek történni. Ezeket a beavatkozásokat jegyzőkönyvezni kell, különös tekintettel arra, ha a szokványos halottkezeléshez nem tartozó elváltozással járnak. Amennyiben új műtéti eljárás kifejlesztése történik, akkor ennek gyakorlatára vonatkozóan is a kutatásokra vonatkozó szabályok szerinti engedély szükséges. Nagyobb beavatkozás esetében a hozzátartozók tájékoztatását elengedhetetlennek tartom, ugyanis ez a gyakorlati cél egyes konkrét esetekben semmiképpen nem helyezhető a holttest méltóságával kapcsolatos családi, vallási értékítélet fölé (szemben például a transzplantáció valóban életmentő jellegével).

A szokványos halottkezelési folyamatban a lehetséges beavatkozásokat és az ezekről történő döntések rendjét a 2. táblázatban foglaltuk össze.

Megbeszélés

A halottakkal kapcsolatos betegjogi szabályok érvényesítése nagyrészt nem a patológiai osztályok feladata, hanem a beteg kezelőorvosára háruló feladat, amelynek során kulcsszerephez jut a hozzátartozókkal való kapcsolat. A magyar gyakorlatban csak elvétve találkozunk olyan képzési vagy továbbképzési programokkal, amelyek erre készítik fel a klinikusokat.

A szerteágazó, nemcsak az egészségügyet érintő szabályozás, a XXI. században megjelenő új lehetőségek, kutatási irányok ezen a hagyományos területen is igényelnék az újraszabályozást, és a meglévő szabályok pontosítását. A betegjogok és általában a személyiségi jogok, a világnézeti és vallásszabadság a halottakat illetően is nagyobb nyitottságot, multikulturális felkészültséget igényel az orvosoktól, amelyet a képzésbe is célszerű lenne beépíteni.

A betegjogok, ezen belül a halottakat és hozzátartozókat érintő jogok érvényesítése az ellátás során nagyban csökkentheti az ellátással kapcsolatos elégedetlenség, bizalmatlanság megjelenését, és nagyban segítheti a hozzátartozók gyász munkáját, valamint az egészségüggyel való későbbi előítélletől mentes kapcsolatukat.

Irodalom

- [1] Catechism Of The Catholic Church. [A katolikus egyház katekizmus. A római katolikus egyház tanításának összefoglalása. Megjelent franciául 1992-ben, magyarul 1995-ben.] On-line: www.katolikus.hu/katek [Hungarian]
- [2] Flynn, D., Maltezos, R.: Greek phantom pensioners claim benefits after death. Reuters, 2011. 08. 12. on-line: <http://www.reuters.com/article/2011/08/12/us-greece-pensioners-idUSTRE77B4BV20110812>
- [3] Native American Graves Protection and Repatriation Act, 1990. on-line: <http://www.nps.gov/nagpra/mandates/25usc3001etseq.htm>
- [4] British museum faces legal action over Aboriginal remains: Australian Aboriginal News & Current Affairs – on-line: <http://didjshop.com.au/copies/200307/31.html>
- [5] The Antiquities' Protection Law No. 117 of 1983, Egypt. On-line: http://www.unesco.org/culture/natlaws/media/pdf/egypt/egypt_law3_2010_entof.pdf
- [6] ICOM Code of Ethics for Museums, 2004. [ICOM-múzeumok etikai kódexe, 2004.] Múzeumi Közlemények, 2005/2. [Hungarian]
- [7] Szikossy, I., Pap, I.: Mortui viventes docent – Death teaches the living ones. [Mortui viventes docent – a halál tanítja az élőket.] Kharon – Thanatológiai Szemle, 2006, 10, 1–2. On-line: http://epa.oszk.hu/02000/02002/00025/pdf/2006-1-2_szikossy-mortui.html [Hungarian]
- [8] Kaufmann, I. M., Rühli, F. J.: Without 'informed consent'? Ethics and ancient mummy research. J. Med. Ethics, 2010, 36, 608–613.
- [9] Act No. CLIV. of 1997 on Health. [Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény.] CompLex Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye. On-line: net.jogtar.hu [Hungarian]
- [10] Reports of the Parliamentary Commissioner for Civil Rights. [Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának vizsgálati jelentései.] OBH 1866/1998., OBH 1925/1999., OBH 5313/2001. On-line: <http://www.obh.hu> [Hungarian]
- [11] Act to provide for the appointment and functions of coroners and assistant coroners; to repeal the 'Coroners Act 1980'; and for other purposes (Coroners Act) 2009, New South Wales – Sect 96. On-line: http://www.austlii.edu.au/au/legis/nsw/consol_act/ca2009120/longtitle.html
- [12] Act No. XLVII of 1997 on the management and protection of joint medical and personal identity data. [1997. évi XLVII. törvény az egészségügyi és hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről.] CompLex Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye. On-line: net.jogtar.hu [Hungarian]
- [13] Joint Decree of Ministers of Internal, Health Affairs and the Minister of Justice No. 34/1999. (IX. 24.) on the execution of the death related issues of the Health Act No. CLIV of 1997. (34/1999. (IX. 24.). [BM–EÜM–IM együttes rendelet az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvénynek a halottakkal kapcsolatos rendelkezései végrehajtásáról, valamint a rendkívüli halál esetén követendő eljárásról.] CompLex Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye. On-line: net.jogtar.hu [Hungarian]
- [14] Kereszty, É.: Traps in detection and post-mortem administration of death in the everyday practice of a clinician. [Csapdahelyzetek a klinikai orvosok számára a kórházi halálmegállapításban és halottkezelésben.] Orv. Hetil., 2012, 153, 184–190. [Hungarian]
- [15] Budapest Mummy Project. [Budapesti Múmia Projekt.] Szépművészeti Múzeum, 2011. <http://www.szepmuveszeti.hu/web/guest/aktualitasok/idoszaki/mumia> [Hungarian]
- [16] Kereszty, É.: Those who passed away are with us. [Halottak, akik köztünk élnek.] Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2006. [Hungarian]
- [17] Kereszty, E. M.: Autopsy regulation in Hungary. In: Der Umgang mit der Leiche; Sektion und toter Körper-in internationaler und interdisziplinärer Perspektive. Ed.: Brigitte Tag, Dominik Groß. Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2010.
- [18] Nizsalovszky, E.: The legislation of organ and tissue transplantation. [A szerv- és szövetátültetések joga.] Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1970. [Hungarian]
- [19] Schulteisz, E.: Medicine at the renaissance university. [Medicina a reneszánsz egyetemen.] On-line: semmelweis.tripod.com [Hungarian]
- [20] Introduction to Islam – Medicine, Islamic affairs department of Saudi Arabia. The religion of islam page. On-line: www.iad.org
- [21] Kereszty, É., Vadász, G., Bodó, M.: Legal relevance of death, cadaver related regulatory instruments. [A halál jogi jelentősége, a halottakkal kapcsolatos szabályok.] Orvosképzés, 2002, 77, 69–75. [Hungarian]
- [22] Decree No. 18/1998. (XII. 27.) of the Minister of Health on the execution of the sections of the Health Act No. CLIV of 1997 in relation to the organ and tissue transplantation and storage and some hystopathological examinations 18/1998. (XII. 27.). [EüM-rendelet az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvénynek a szerv- és szövetátültetésre, valamint -tárolásra és egyes kórszöveteti vizsgálatokra vonatkozó rendelkezései végrehajtásáról.] CompLex Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye. On-line: net.jogtar.hu [Hungarian]
- [23] Decree No. 23/2002. (V. 9.) of the Minister of Health on the clinical trials performed on human beings 23/2002. (V. 9.). [EüM-rendelet az emberen végzett orvostudományi kutatásokról.] CompLex Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye. On-line: net.jogtar.hu [Hungarian]

(Kereszty Éva Margit dr.,
Szeged, Kossuth L. sgt. 40., 6724
e-mail: kereszty.eva.margit@med.u-szeged.hu)